

Verslag bezoek Johan Wesemann aan dovensgemeenschappen- en dovenscholen in Tanzania en Rwanda van 12 tot en met 22 maart en in Rwanda van 12 tot en met 19 september 2008

1. Reden van mijn bezoek

Mijn bezoek aan de dovenschool in Morongoro (Tanzania) in 2006 heeft mijn interesse in de leefwereld van dove mensen in Oost Afrika gewekt. Inzicht in deze cultuur en de daarmee samenhangende leefwereld van dove mensen is mijn inziens essentieel om tot een effectieve hulpverlening te komen.

Het onderwijs aan dove kinderen moet onder meer leiden tot vaardigheden van dove mensen zodat ze vanuit hun positie in staat zijn eigen invloed naar de samenleving te kunnen uitoefenen. Anders heeft het allemaal niet veel zin, want vanzelfsprekende verandering ten gunste van gehandicapte mensen gebeurt niet.

De Afrikaanse cultuur kan men kenmerken als een karakter die totaal verschilt van de Westerse wereld. Verder moet men niet vergeten dat Tanzania en Rwanda als staten in onderlinge verband ook weer van elkaar verschillen, zowel cultureel als sociaal, ondanks de door mij geconstateerde overeenkomsten bij de dovensgemeenschappen in Afrika.

In dit stuk worden geen achtergronden van Tanzania en Rwanda beschreven, want deze landeninformaties zijn in overvloed aanwezig bij literatuur en via internet.

De kennismaking met de dovensgemeenschap in Tanzania in 2006 heeft in elk geval geleid tot intensivering van mijn contacten met een aantal mensen in Oost Afrika. Zo was ik in oktober 2007 aanwezig bij de conferentie in Kenia over dovenonderwijs in Oost Afrika, georganiseerd door Viataal International.

Aan deze conferentie namen 5 landen deel, te weten Kenia, Tanzania, Oeganda, Malawi en Rwanda. Wat deze conferentie ook bijzonder maakte is de deelname van volwassen doven uit deze landen, samen met mensen

uit het dovenonderwijs. Voor deze gelegenheid hielden we een pre-conferentie voor dove deelnemers. De communicatie in gebarentaal was niet problematisch geweest, omdat we vanuit het perspectief “dovencultuur” elkaar kunnen verstaan. De conferentie was voor mij de aanleiding nog een keer een bezoek aan Tanzania (Arusha) en Rwanda te brengen voor een meer gedetailleerde informatie die van belang zou kunnen zijn voor de projectbeschrijvingen waar het dovenonderwijs en dovengemeenschap in Oost Afrika baat bij zou kunnen hebben.

Ik ben “Vrienden van Effatha” en “Viataal international” dankbaar, want ze hebben zoveel vertrouwen in mij zodat ik studiereis naar Tanzania en Rwanda kon ondernemen. Op deze wijze kreeg ik de gelegenheid mij in de Afrikaanse dovenwereld te verdiepen.

Door een aaneenschakeling van onverwachtse gebeurtenissen is verslag van mijn bezoek aan Tanzania en Rwanda later uitgekomen dan hetgeen door mij is gepland.

Het neemt echter niet weg dat mijn bezoek aan deze beide landen nog heel sterk op mijn netvlies is blijven staan. De kunst is alleen hoe ik van mijn verbeeldingskracht gebruik maak om even sensibel op papier te zetten wat ik voelde en zag bij de dovengemeenschappen in Tanzania en Rwanda. Soms zijn situaties met geen pen te beschrijven.

2. Naamgebaar en vermenselijking

Wat mij bij mijn eerste bezoek aan Tanzania (Morongoro) in 2006 het meest trof is dat dove peuters door het aanleren van de naamgebaar nu weten wat hun namen zijn. Ze kennen doorgaans hun eigen namen niet. Door het kennen van een eigen unieke naam wordt hiermee een begin gemaakt met het vinden van eigen identiteit die uiteindelijk de mens vormt.

Met name in Tanzania weet ik dat er geen tweetalig onderwijs bestaat ondanks de aanwezigheid van ongeveer 30 scholen voor dove kinderen, deels als particuliere scholen (onder meer opgezet door liefdadigheidsinstellingen), deels als aparte units van de openbare scholengemeenschap vanuit de overheid. Misschien maakt Kila Kola in

Morongoro een uitzondering op een geheel omdat deze schoolopvang bewust gekozen heeft voor tweetalig onderwijs onder regie van Tanzatoto (zie www.tanzatoto.nl).

Mijn veelvuldige contacten met dove inwoners in Tanzania (evenals in Rwanda) leert mij echter dat een goed gekwalificeerd tweetalig onderwijs onontbeerlijk is voor dove kinderen.

Een aantal decennia geleden werden dove kinderen voor de buitenwereld verborgen gehouden uit schaamte, omdat het hebben van deze kinderen gezien werd als “straf van god” Nu sturen steeds meer ouders hun dove en gehandicapte kinderen naar schoolbanken. Dus hiermee wordt een vooruitgang geboekt als het om **vermenselijking** van gehandicapte kinderen gaat, zij het dan met vallen en opstaan. Desalniettemin moet gezegd worden dat een aantal dove scholieren verhoudingsgewijs marginaal is. Volgens Markku Jokinen (2004, voorzitter Wereld Federatie van Doven) krijgen niet meer dan 10% van dove kinderen de gelegenheid om naar school te gaan. De overgrote meerderheid van dove kinderen blijft dus thuis, in vergetelheid. Unicef merkt op dat negentig procent van de gehandicapte kinderen in ontwikkelingslanden nooit naar school gaat (Sybilla Claus in Trouw 5 maart 2008).

3. Weet je wat je doet

Mijn programma voor het bezoek aan Tanzania en Rwanda heb ik een beetje “Afrikaans” gehouden, dat wil zeggen: “zien wat er op mij afkomt”.

Inderdaad heb ik veel gebeurtenissen gezien en meegemaakt. Een ding staat vast: als je maximale rendement uit het bezoek wilt halen, moet je een beetje met de Afrikaanse cultuur meedeinen. Soms maak ik wonderlijke dingen mee die ik als een reeks toevalligheden zie. Voor de meeste Afrikaners zijn deze gebeurtenissen patronen die inherent zijn aan de Afrikaanse cultuur, zeker voor diegenen die bij de dag leeft.

Vraag mij niet om een uitleg, dat gaat niet lukken. Men moet wel begrijpen dat de noodzaak voor “eigen overleving” nog steeds de boventoon voert. Het kan eigenlijk ook niet anders met hun sociale en economische structuren.

Het “overleven” is vaak gebaseerd op het bestaan van de “familieclan” en de relatie met het netwerk voor economische binding. Begrippen als bestuurskwaliteit en ervaring bungelt er nog steeds een beetje bij. In Trouw van 5 maart 2008: *“... Minister Koenders van Ontwikkelingssamenwerking draagt nu het standpunt uit dat ontwikkelingslanden het gehandicaptenbeleid eerst zelf maar hoog op agenda moeten zetten. Als dat zover is, wil hij wel steunen. Tjon A Ten, ex-lid van de Tweede Kamer reageert: “dat is niet eerlijk, want de arme landen hebben vaak zoveel te doen dat dit erbij in schiet”*

Los van alles groeit naar mijn idee ethische begrippen langzaam, (vaak schoksgewijs) met vallen en opstaan dankzij toenemende scholing van Afrikaanse kinderen. Scholing en de daarmee samenhangende kennis vanuit principe van ethiek is iets fundamenteels die min of meer bepalend is voor de kwaliteit van de samenleving, al raken we het begrip egoïsme nooit kwijt, waar dan ook in de wereld.

Onbevangen hulp bieden aan kwetsbare groepen mensen vanuit morele plicht werkt in Afrika niet. Ze zijn je allemaal dankbaar als het maar “geld in eigen laasje opbrengt”. Voor de hulp heb je passie, doorzettingsvermogen en kennis van de Afrikaanse cultuur nodig waarbij ze denken: “hè, hier worden we allemaal beter van”. Met deze filosofie ben ik in Tanzania en Rwanda op pad gegaan.

Het is onmogelijk in dit kort bestek mijn belevenis in Tanzania en Rwanda in op papier te zetten. Daarvoor is dit verslag ook niet bedoeld. Toch even een tipje van de sluier oplichten van mijn Afrikaanse kennismaking vanuit mijn beleving .

4. Welkom in Oost Afrika!

Het vliegtuig landde in Kilimanjaro in de avonduren. De warmte met “tropische zwoelte” sloeg meteen in mijn gezicht toen ik uit het vliegtuig stapte. Bij de douane betaalde ik € 60,- voor visa nadat ik het ingevulde formulier had afgegeven. Zoals gebruikelijk stelde hij routinevragen met priemende ogen of mijn kop wel overeenkomt met de foto in de paspoort. Ik kon zijn vragen niet verstaan en hij kwam er achter dat ik doof ben. Met brede grijns op zijn gitzwarte gezicht nam hij geld aan, stempelde met één

klap in mijn paspoort en wees mij tegelijkertijd naar de uitgang alsof hij wilde zeggen: "Ook jij als een dove is welkom in Afrika" Daar bij de uitgang wachtte mw. Malise Mwakatobe Swila, een dove vrouw uit Dar es Salaam, op mij. Daar stonden ook haar gelederen. Dat waren "taxichauffeur", haar "familielid". De taxi zag er wel onooglijk uit (de portiek kan niet van binnenuit geopend worden), en waarom ging haar "familielid" mee? Verwachtte hij soms een "ruif" van 50 dollar taxirit naar Lodge? Deze Lodge is door Nederlandse eigenaar in modern Afrikaanse stijl op de heuvel "gedrapeerd", voorzien van een 18 tal pittoresk huisjes op de helling (zie www.kigongoni.net). De winst van dit "vakantieoord" gaat naar de Sibusiso stichting (een opvangprogramma voor verstandelijk gehandicapte kinderen en hun families; www.subusiso.nl)

De volgende morgen toen ik de gordijnen opensloeg, zag ik palmbomen, exotische planten en bloeiende bloemen. Wat een vegetatie vergeleken met kale struiken en bomen in Nederland in de maand maart. De klim met treetjes naar boven was zwaarder dan de afdaling naar de huisjes beneden, althans voor Malise. Zij had namelijk besloten na het ontwaken iedere ochtend een keer naar boven te klimmen. Pas in de avonduren bij het slapengaan drentelde zij naar beneden. De afspraak was dat we op de eerste dag Arusha en de omgeving gaan verkennen. Zo haalde de taxi met dezelfde chauffeur en familielid ons om 10.00 uur bij Kigongoni op.

Bij het centrum Arusha maakte ik Malise duidelijk dat ik geen "eigen chauffeur" met een familielid als "begeleider" wenste, toen ik zag wat voor bedrag ze voor een rit in rekening bracht. Malise begreep waar mijn grens lag en ik moest haar grens ook kennen zodat we de komende 5 dagen door een "Afrikaanse deur" kunnen lopen, die overigens goed was gegaan.

Dat was het welkom in Afrika in het kort.

5. Dovengemeenschappen en Cultuur

Als "dove ontdekkingsreiziger" maak ik vrij snel contact met de lokale dovengemeenschappen dankzij identificatie met de dovencultuur. Er is naast deze culturele verschillen ook iets wat we bij de dovencultuur gemeenschappelijks herkennen zoals onbegrepenheid van de horende

wereld vanwege “ontoegankelijkheid” van de communicatie en het maatschappelijke isolement als gevolg.

Bijna overal zie je een sterke dovensamenleving, omdat ze in de maatschappij nergens anders heen kunnen voor sociale contacten dan alleen bij de dovensamenlevingen. Dus door wederkerende contacten in onderlinge verbanden ontstaat de dovensamenleving . Zo ook in Tanzania en Rwanda! En dovensamenleving heeft kenmerkende eigenschappen die veel overeenkomsten vertoont waar dan ook ter wereld, zoals gebarentalen, gewoonten en gemeenschappelijke verhalen .

Steeds weer wijst de praktijk uit dat vanuit deze cultuur emancipatie moet komen voor maatschappelijke participatie. Zeker in Afrika, waar dove mensen nog steeds sterk zijn gemarginaliseerd door een idee dat ze tot niet veel in staat zijn. Dus stigmatisering heerst nog alom aldaar. Het begint vaak al bij de ouders doordat ze denken dat de doofheid bij de kinderen net als alle andere kinderen met een handicap, een “straf van god” is. Gelukkig begint alles ten goede te keren. Steeds meer ouders brengen dove kinderen naar de dovenschool, al verbergen nog veel ouders hun dove kinderen thuis uit schaamte.

Dovenonderwijs is een zeer belangrijke pijler voor de cognitieve ontwikkeling van dove mensen, maar verandert de samenleving niet of nauwelijks. De vergroting van de maatschappelijke invloed moet van de dovensamenleving komen, samen met hun horende bondgenoten. Dus een goed dovenonderwijs draagt ertoe bij aan het vergroten van eigen invloed naar de samenleving toe.

Verder wat van belang is: goed kijken naar de lokale activiteiten en inspelen op deze activiteiten. Vervolgens met goede afspraken samen hand in hand de (lange) weg op naar de actieve participatie van dove mensen in de samenleving op basis van respect en gelijke kansen. Dat komt ook tot de uitdrukking in het Verdrag inzake personen met een handicap van de Verenigde Naties (2007)

Ik begin mijn verhaal met Rwanda, omdat ik op **12 september 2008** weer naar dat land terug ging voor mijn vervolgbezoek, samen met Mw. Wiljo

Woodi Oosterom van de Stichting "Silent Work". Vervolgens komt Tanzania aan de orde.

6. Eerste bezoek aan Rwanda (18 - 22 maart 2008)

Ik bracht een kort bezoek aan Rwanda, namelijk 3 a 4 dagen (18 maart in de avond tot en met 22 maart 2008 in de ochtenduren). Ondanks dit bliksembezoek kreeg ik toch voldoende impact om na te denken over de situatie in dat land. Ik kreeg een eigen begeleider in de persoon van Bob MUGABO (doof). Het programma van mijn bezoek is overigens opgesteld door Fr. Eugene MURENZI samen met Bob. Dus mijn studiebezoek aan dovensgemeenschappen in Rwanda is vrij effectief!

Mijn bezoekprogramma ziet er uit als volgt:

- Liliane Fonds
- Nyamirambo school
- Dr. Karangwa (bij mijn hotel)
- Umutara school
- Centrum Komera

Vanwege drukke werkprogramma's ging mijn bezoek bij sommige locaties niet door.

6 a. Rwandese Dovenorganisatie

Allereerst werd ik in Kigali op het vliegveld door 10 dove mensen (o.m. bestuursleden Rwandese Nationale Associatie of the Deaf) ontvangen. De voorzitter van de Rwandese dovenorganisatie, de heer Augustin MUNYANGEYO, zei dat ik "de eerste blanke dove ben die in Rwanda op bezoek kom". Het bezoek aan deze dovensgemeenschap bracht mij dichterbij de traumatische situatie waarin ze moesten verkeren in de tijd van de genocide.

Ook dove mensen hebben diep leed gekend waar ze niet makkelijk mee voor de dag komen. Bijna iedereen heeft wel een of meerdere familieleden

en vrienden verloren. Een paar mensen vertelden mij dat ze zich na die periode desolaat hebben gevoeld en in sommige gevallen verdwijnen de dieptepunten nooit meer. Dankzij de menselijke kracht en de aanwezigheid van de dovencultuur is de dovenbeweging als een feniks uit de as gerezen.

Eigenlijk onder de meest onmogelijke omstandigheden wisten ze in Kigali een kleine bovenverdieping als kantoor te huren, bestaand uit twee kamers. Ze maken T-shirts met Rwandese handalfabet voor verkoop. En ze beschikken over een fotocamera voor het vastleggen van de Rwandese gebarentaal. Ze hopen t.z.t. een gebarenboekje uit te geven. Natuurlijk sprak ik met het bestuur, Commissies en dergelijke. Blijkens mijn informatie bij Engelse (horende) vrijwilligers in Rwanda worden de kosten voor een deel betaald door VSO UK. De Rwandese doven hebben totaal geen geld voor de bekostiging van projecten. Ze vragen aan mij of ik vanuit Nederland financiële ondersteuning weet voor een project "Rwandese Gebarentaal". Ik heb hun verzoek voor kennisgeving aangenomen. Hierover straks meer.

6 b. Gebarentaal versus audiologische ondersteuning.

Persoonlijk vind ik de ontwikkeling van de Rwandese Gebarentaal een cruciale scharnierpunt ter versterking van intermenselijke contacten bij dove mensen en voor de gezamenlijke strategie voor de "zichtbaarmaking" van dove mensen bij de Rwandese leefgemeenschap. Zeker nu gebleken is dat de aanwezige infrastructuur onvoldoende basis is voor de invoering van audiologie. Het gaat niet zozeer om hoortoestellen alleen, maar ook kennis over hoormetingen, logopedie en dergelijke zijn niet of nauwelijks aanwezig. Dan heb ik het nog niet eens over het maken van oorstukjes, het verstrekken van batterijen. Ik hoop dat deze voorzieningen over een niet al te lange termijn gerealiseerd worden, omdat ik min of meer heb geconstateerd dat veel doven in feite slechthorenden zijn. Door gebrek aan audiologische middelen en kennis moeten ze als doven door het leven gaan. Ten overvloede dient gezegd te worden dat eventuele voordelen van audiologische mogelijkheden nog niet betekent dat gebarentaal hiermee afgeschaft kan worden. Integendeel! Technologische mogelijkheden dient als complementair bekeken te worden ter versterking van cognitieve ontwikkeling en spraakvermogen. Door het leven gaan als "horende" is een

heel andere verhaal. Met name voor doven en zwaar slechthorenden lukt het voorlopig niet.

Men heeft mij naar enkele dovenscholen gebracht, ver van Kigali. Het is schokkend om te zien dat er geen onderwijsprogramma bestaat. Eigenlijk zijn er ook geen klaslokalen. Sommigen die van ver komen, slapen op de dunne matrassen in de ruimte met gaten in het plafond. Er zijn geen schoolbanken; alleen een versleten schoolbord met een paar krijtjes.

Er is nog een “schoolopvang met internaat”, genaamd Komera. Dit complex is goed geoutilleerd, dankzij onder meer inzet en coördinatie van de Stichting “**Silent Work**” van Wiljo Oostrom. Onverlet dient vermeld te worden dat onder meer “Stichting Vrienden van Effatha” geldelijk ondersteuning heeft gegeven. Deze school staat op een goed onderhouden omheind terrein met enkele moderne gebouwen, midden in het ruraal gebied (toch wel “oerwoud”) onder de bezielende leiding van Fr. Eugene MURENZI en andere Rwandese stafleden.

Op dit terrein staat ook een gebouw voor autisten. Verder bezocht ik ook een gebouw voor getraumatiseerde kinderen vanwege genocide. (zie uitgave “Sterren van Rwanda” van Mw. Wiljo Woodi Oosterom, ISBN 90-808862-1-1).

6 c. Land van tegenstellingen

Zoals bij de meeste ontwikkelingslanden voorkomt, is Rwanda ook een land met tegenstellingen. Zo trof ik in Kigali een aanbouwende stad met moderne hoge (kantoor)gebouwen. Tientallen kilometers verder nog alleen maar krotwoningen. Toch is mij gezegd dat de moderne gebouwen in Kigali een uitstralend effect hebben op de toekomst van Rwanda vanwege handel en economie. De tijd zal het leren. Het valt mij ook op dat op het eerste gezicht niets te merken valt van de genocide die niet zo lang geleden plaatsvond. Pas als ik voorzichtig vragen stel vertelt men mij schoorvoetend over deze vreselijke situatie vanwege tribale strijd met een lange voorgeschiedenis, waar Europa ook de hand in had (zie verder informatie bij google (Rwanda+genocide). Ik weet niet hoe men onderhuids denkt en voelt. In elk geval gaat zeker een of twee generaties voorbij voordat men deze vreselijke gebeurtenis als monument herdenkt. Vanzelfsprekend hoop

ik van harte dat er intussen geen emotionele uitbarsting komt hetgeen ook niet te verwachten is gezien intensieve aandacht voor harmonisatie, al is er nog geen openheid aanwezig voor de diepgaande discussie! Overigens voel ik me in Rwanda redelijk veilig, en ik ben bereid weer terug te keren als het project dat vereist.

Wat mij ook opvalt, is dat ik in de Rwandese dovensgemeenschap met sommige doven op een behoorlijk niveau kan communiceren. Dit terwijl in Rwanda voor dove kinderen nog steeds geen goed onderwijsprogramma bestaat. Dat is vreemd. Misschien bestond in het verleden goed onderwijs aan doven? Of sommige doven hebben voldoende geluidspceptie voor het verstaanbaar horen? Ik weet het niet. Voor de goede orde: de meeste volwassen doven hebben geen werk!

6 d. Gebarentaal versus audiologie.

Als onderdeel van mijn bezoek sprak ik ook met Dr. Evariste **Karangwa** van Kigali Institute of Education. Dr. Karangwa heeft ooit in Leuven orthopedagogiek gestudeerd. Uiteraard is hij geconfronteerd met tegenstellende vraagstukken. Ik zei tegen hem dat de dovensgemeenschap en dienstverleners in Rwanda eens een nationale conferentie moeten organiseren om op deze wijze een ontwikkelingsspoor te kunnen ontwikkelen. Bij deze conferentie dient de overheid betrokken te zijn.

Het gaat met name om de noodzaak gebarentaal te ontwikkelen en in te voeren enerzijds ter bevordering van cognitieve en sociale interacties. Anderzijds een goed onderwijsprogramma ontwikkelen voor de kennisvorming van dove mensen. Verder vanuit een medisch perspectief de audiologie opzetten voor mensen met profitabele gehoorresten. We moeten al deze ontwikkelingen als een groeiend en coherent proces zien. Een symposium kan helpen een overzicht en een ontwikkelingslijn op te zetten. Hij is het er mee eens.

Wat ook van belang is dat dove mensen in Rwanda training moeten hebben hoe ze als team gaat samenwerken. Ik heb namelijk opgemerkt dat de rivaliteit nog een boventoon voert, en wat ik vooral niet hoop is dat tribale gevoelens onderhuids aanwezig is. Daar is mijn verblijf tekort voor om er

achter te komen. In elk geval wil ik graag mijn bijdrage geven aan de cursus “teamwork”

6 e. Gebarentaalproject

Eerder is gezegd dat de Rwandese doven gemeenschap bij mij een pleidooi houdt voor het opzetten van een gebarentaalproject. Francois **Twahirwa** (projectleider gebarentaal Rwanda) vroeg om € 30.000,- voor een totale project, inclusief implementatie van deze taal door de gelederen van Rwanda. Ik heb geen gespecificeerde begroting met tijdpad gekregen zodat ik niet kan beoordelen of het genoemd bedrag correct is. In elk geval dient dit project begeleid te worden door een (Nederlandse?) gebarentaalexpert ter plekke, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Ook financieel. Uiteraard ben ik bereid mijn bijdrage te geven aan de projectbeschrijving met het daarbij behorende kostenplaatje. Verder dienen we na te gaan in hoeverre Oeganda bij het project gebarentaal betrokken is. Deze informatie kreeg ik achteraf van derden.

6 e. Andere wetenswaardigheden:

Met de auto, ver van de stad Kigali, kwam ik bij een reguliere scholengemeenschap. Daar zouden een aantal dove kinderen zijn. Deze kinderen zijn echter niet te vinden. Men schoof een kind met een verlamde arm naar mij toe als illustratie hoe goed geïntegreerd de school is. Dus dove kinderen zijn goed geïntegreerd in het regulier onderwijs. Ik zei maar niets.

Tijdens de tour door Rwanda bezocht ik ook het blindeninstituut. Een formidabel stenen gebouw die aan onderhoud toe is. Naar ik aanneem zijn bijna alle blinden daarin “geherbergt”. Voor de vuist weg kan ik niet aan mijn indruk onttrekken dat de aandacht voor blinden (en voor gehandicapte mensen) in Rwanda groter is dan bij dove mensen! Vaker is door mij gezegd dat dove mensen qua fysieke mobiliteit niet opvallen bij het samenlevingsverkeer. Misschien een reden waarom dove mensen qua aandacht en ondersteuning achter in de rij van gehandicapte mensen staan.

7. Tweede bezoek aan Rwanda (12 tot en met 19 september 2008)

In goed overleg met mw Nicoline MOSTERT ga ik in op het voorstel van mw. Woody Wiljo OOSTEROM weer naar Rwanda terug te gaan voor de ontmoeting met de Rwandese dovenorganisatie met als doel “management and leadershipstraining” aan te bieden. Dit als een poging het vinden van consistentie wat betreft de samenwerking in de Rwandese dovenwereld. De pogingen tot het maken van een gebarenlexicon van 700 woorden zijn vertraagd doordat de coördinatie door onderlinge meningsverschillen (en rivaliteit?) nog steeds niet goed van de grond komt. De samenwerking en coördinatie moeten dus aangeleerd worden, zeker bij de Rwandese (gedecimeerde) dovengemeenschap als ze landelijk iets willen scoren. Het maken van 700 woorden in gebaren als aanzet is een pure noodzaak omdat bij de dovenschool geen gebarenvocabulary bestaat zodat dove kinderen verstoken blijven van gebarentaal. De afspraak is gemaakt dat ik op 12 september naar Rwanda ga voor een week.

In die week krijgen ze dus van mij “leadershipstraining” waarbij het begrip teamwork centraal staat. Binnen deze thema krijgen ze ook een cursus over het begrip dovencultuur en empowerment en dergelijke.

7 a. Programma verblijf Rwanda

Vrijdag **12 september:** Aankomst en overnachting in Kigali

Zaterdag **13 september:** Vertrek naar Komera.

Zondag **14** en Maandag **15 september:** verblijf in het centrum Komera;

Maandag **15 september:** terug naar Kigali

Dinsdag **16 september:** Start management en leadership course.

Woensdag **17** en donderdag **18 september:** Management and Leadership course.

Vrijdag **19 september :** huiswaarts na bezoek aan het Memorial Centrum in Kigali

Zaterdag **20 september:** thuiskomst

Het vervolfbezoek aan Rwanda draagt bij aan verdieping van mijn kennis en inzicht in dit land. Met name zorgt Fr. Eugene MURENZI, coördinator van Komera centrum, min of meer voor verdere kennismaking met de geschakeerdheid van de Rwandese samenleving. Zo bracht ik een bezoek aan een paar families. Sommigen van hen leven in een eenvoudige omgeving of minder. Een familie echter leeft in bovenmate welstand dankzij ondernemerschap (?), met name in de bouwwereld. Deze familie is zeer geïnteresseerd in de vraag hoe ik als dove functioneer. Op deze wijze wordt nog eens bevestigd van een zeer grote tegenstelling tussen smalle boven en een (zeer brede) onderklasse. Het begrip als middenkader bestaat in Rwanda (nog) niet. Hierbij dient gezegd te worden dat ik onvoldoende inzicht heb in dieperliggende samenlevingsverhoudingen.

Daarnaast ben ik een paar keer bij de parochie in de buurt van Komera op bezoek geweest. Daar leerde ik een (nieuwe) pastoor kennen waarbij ik veel heb opgestoken over de leefwereld van de Rwandese bevolking. Hij was ook diegene die mij vertelde over de onmacht met betrekking tot de getraumatiseerde kinderen door de genocide indertijd. Dit ter zijde.

Het **cursusprogramma** van **16 tot en met 18 september 2008** ziet er uit als volgt:

The Three days training Leadership and Team work for deaf peoples of Rwanda National Association of the Deaf, include Commission project Sign Language.

First day:

First Part (Introduction)

- Explanation purpose of the training
- Introduce participants
- Expectations of the participants

- Questions and Discussion

Second Part (**Deaf Culture**)

- Lesson about the meaning of the Deaf Culture, both national as international
- Sign Language is inherent in the Deaf Culture
- Development Deaf movement in the last decennia
- Questions and discussion
-

Second Day

First Part (**Teamwork**) :

- What is teamwork and leadership?
- Teamwork as power to reach the aims
- How we make as team more influence to the hearing world?
- Examples and suggestions of the participants

Second Part (**Role- Playing**)

- Role Playing from divers perspectives for the meaningful cooperation
- Evaluation and discussion

Third day

First Part (**project Sign Language**)

- Information by Mrs. Wiljo Woodi Oosterom
- Progress the work of the Commission Sign Language
- Planning First part of the project
- Second route after the first project

Second Part (**project Sign Language**):

- Make an appointment
- General Evaluation
- Closing and Conclusion

Het trainingspakket is gericht op de versterking van de samenwerking van het bestuur van de Rwandese organisatie van doven (RNAD), en hoe ze door deze samenwerking een grondslag kunnen vormen voor de gebarentaalontwikkeling in belang van dovensamenleving zelf en van de dovenscholen in Rwanda.

Van deze training is door RNAD coördinator Leon een verslag gemaakt. Ik denk dat een passage uit dit verslag veelzeggend is (letterlijk overgenomen): ***“RNAD started since 1993, but before this year doesn't have any association. In 1994 the war many deaf were killed in this war and RNAD started again in 1996 after genocide and crimes against humanities (...) In this new RNAD sponsoring by Voluntary Overseas Service UK (VSO) started Sign Language Project on 2006 where RNAD involved in collecting different sign language (...). The objectives of this Sign Language Project was to make one sign language in Rwanda and make book of Sign Language which will to help to train many Sign Language teachers and interpreters in Rwanda”***

Het gaat hierbij om een organisatie van doven die in feite geïsoleerd opereert doordat de meesten van hen niet weten hoe ze op adequate wijze relationele netwerk met anderen kunnen opbouwen. De wantrouwendheid jegens andere gehandicaptenorganisaties is groot. VSO heeft in de eerste periode meegewerkt aan het project gebarentaal binnen de RNAD. Dit project loopt eind 2008 af.

Het is altijd jammer als de dienstverleners aan doven en slechthorenden geen contact met de organisatie van volwassen doven opnemen, want ze hebben maatschappelijke ervaringen waar we met z'n allen van kunnen leren.

Het trainingsprogramma is voor een deel ook gericht hoe de dovensamenleving op tactische wijze hun relationele netwerk kunnen opbouwen. Zo hebben we rollenspellen gecreëerd hoe ze met de horende wereld op positieve wijze kunnen opbouwen. Dit naast uitgebreide theorie en praktijkvoorbeelden waarom de dovensamenleving bestaat en hoe ze vanuit deze cultuur uitstralende effect kunnen opbouwen enz.

Het is duidelijk dat de Handicap International (HI) in Rwanda een leidende rol heeft en dat men niet van plan is een rol aan RNAD toe te delen als het

om zaken van dove mensen gaat. Dit gaat zover dat HI zelf een doventolk (dovenexpert) heeft benoemd die niet eens gebarentaal beheerst! RNAD voelt zich machteloos om deze zaak ten goede te keren, omdat binnen RNAD onvoldoende samenwerkingsconsistentie bestaat. In elk geval heeft de training bijgedragen aan bewustwording van de deelnemers over de betekenis van het teamwork en de impact daarvan.

Zonder te willen overdrijven kan vastgesteld worden dat de deelnemers over het algemeen zeer gemotiveerd zijn deze cursus te volgen, en dat ze op redelijk niveau actief aan de cursus deelnemen!

In elk geval kan ik merken dat dit trainingsprogramma bijdraagt aan de verruiming van de zienswijzen van de cursisten zodat ik van harte hoop dat de RNAD ook uit eigener beweging relationele netwerk met aanverwante organisaties gaat opzetten om zo uit het maatschappelijke isolement te komen.

Strikt genomen kan ik stellen dat de cursus effecten heeft, meer dan ik verwacht had. Desalniettemin moet deze cursus herhaald worden, zij het dan met andere invalshoeken. Anders verwatert het getrainde proces snel. Het zou goed zijn als over een half jaar of eerder (!) vervolgcursussen aangeboden te worden

---

8. Bezoek aan Arusha in Tanzania (12 tot en met 18 maart 2008)

In het hoofdstuk 4 heb ik beschreven over mijn verwelkoming in Tanzania. De eerste dagen gebruikte ik van om de stad en de omgeving van Arusha te leren kennen. Van deze gelegenheid maakte ik ook gebruik om een bezoek te brengen aan Masai stam ergens in het ruraal gebied. Dit samen met een paar doven uit Arusha. Daar ontmoette ik een dove Masai.

Deze man vertelde met een gepaste trots dat hij met twee (horende) vrouwen getrouwd is en dat hij zoveel stuks vee heeft. Hij vond mij "zielig" dat ik maar met een dove vrouw getrouwd ben. Zoveel vee heb ik niet om meerdere vrouwen te "kopen". Dus een beetje vermakelijk gesprek met hem in de zin van dat het conceptuele denken van ons totaal verschillend is.

Misschien nog een interessante opmerking. Sommige Masai leden hebben mobiele telefoon. Ze gaan rustig een dag lopen naar plaatsen waar ze accu's van hun telefoons kunnen opladen. Dat zijn vaak internetcafe's, hotels en dergelijke. Dus met de telecommunicatie maken ze een sprong naar een elektronische tijdperk vanuit het "stenen tijdperk" (leem hutten met rieten daken). Een stamhoofd vertelde mij dat deze leefwijze op den duur niet vol te houden is en op termijn ten einde loopt. Het gaat sneller dan met dacht!

De heer Kulwa, directeur speciaal onderwijs van het Ministerie van Onderwijs en Beroepsopleiding

Allereerst laat ik weten dat ik in oktober 2006 de heer Kulwa, directeur speciaal onderwijs van het Ministerie van Onderwijs en Beroepsopleiding, in Dar es Salaam, had ontmoet, samen met mw. Kika Meereboer*. Tijdens het gesprek signaleert de heer **Kulwa** dat het begrip "tweetalig onderwijs" voor dove kinderen in Tanzania steeds meer aandacht krijgt, en hij graag iemand wil hebben die het tweetalig onderwijs op professionele basis helpt opzetten en ontwikkelen.

De heer Magoha, directeur Patandi Teachers' College

Ik ontmoet bij een andere gelegenheid in Kenia directeur van het opleidingsinstituut voor leerkrachten voor speciaal onderwijs in Arusha (Tanzania), de heer **R.R. Magoha**. Hij liet me weten dat hij in het kader van de nieuwe visie het programma "tweetalig onderwijs" bij zijn Instituut tot ontwikkeling wil laten komen. Om deze reden was het prettig ter plekke te bekijken of het Patandi college als rijksinstituut voldoende outfit heeft voor de start van een "tweetalig onderwijsprogramma". Mijn eerste indruk is dat het Patandi college relatief gezien goed geaccommodeerd is. Sinds kort is er een nieuwe computerzaal met een mainframe en een aantal computers, ingericht door de Zweedse organisatie. Directeur Magoha benadrukt bij mijn bezoek aan hem nog eens de noodzaak van het tweetalig onderwijs. Zijn wens komt tot uitdrukking in zijn schrijven van 17 maart 2008 aan Viataal: "Cooperation and support between Padandi teachers' college and your organization" In dit schrijven onder meer: "We have started training in

the aera of Sign Language but we are understaffed and there is a need also for capacity building to the existing staff at the college...". Tijdens het gesprek met de directeur blijkt dat ze een groot behoefte hebben aan lesmateriaal op het gebied van de gebarentaal.

Padanti College kent meerdere gebouwen. Een hoofdgebouw waar aspirant leerkrachten training krijgen voor onderwijs aan gehandicapte kinderen.

Meru primary school

In de buurt van de Patandi College staat een aparte school voor dove kinderen, genaamd Meru primary school. Bij deze school geeft een dove leerkracht les aan dove kinderen. Je merkt meteen het verschil bij andere scholen zonder dove leerkrachten. De kinderen zijn levendiger en stellen vragen met guitige ogen aan mij.

“Eveline, lerares van Meru primary school is zo iemand die het belangrijk vindt om dove kinderen les te geven. “Maar de communicatie met de dove kinderen gaat stroef”, zegt zij. “Ik heb wel de speciale opleiding gevolgd op Patandi college maar daar leerden we geen gebarentaal”. Voor zover ik begrepen heb komt een nieuw bouw met zeven lokalen voor dove kinderen op het terrein van Meru primary school. De vraag is of er genoeg geld is om dit gebouw af te maken en wie die zeven klassen moet lesgeven? Voor zover ik begrepen heb is er sprake van een lerarentekort, omdat de meeste leerkrachten niet weten hoe ze met dove kinderen moeten communiceren.

Met een dove leerkracht heb ik zowat samen met Malise 4 dagen opgetrokken naar verschillende landsdelen in de omgeving van Arusha. Uitgerekend in die periode leer ik veel van hen over verschillende facetten rondom de leefsituatie van dove mensen.

Ik ben het meest onder de indruk van de dove leraar. Hij wist op bedachtzame manier mij uit te leggen over de verscheidenheid van het Afrikaans leven.

Slotwoord:

Het Afrikaans beeld dat ik ooit had is natuurlijk veranderd. Het gaat hier met name om Oost Afrika. Overbodig om te zeggen dat de Oost Afrikaners voor een schier transformaties staan als het om een samenlevingsverkeer in de toekomst gaat. Ik heb geen idee hoe deze samenleving op termijn gestructureerd wordt. Natuurlijk hoop ik dat ze op een Afrikaanse wijze er in slagen een dynamische samenlevingsvorm te vinden waar iedereen baat bij heeft. Dit ter zijde.

Mij gaat het natuurlijk om dove bondgenoten. Ik had nooit gedacht iets voor Afrikaanse dove broeders en zusters te gaan doen. Het gebeurt gewoon en ik doe het graag, maar dan op geëigende wijze overeenkomstig de behoeften van dove mensen zelf en de ouders van dove kinderen. Ze vragen zelf ook om ondersteuning. Ik wil dit doen samen met Nederlandse organisaties met speciale aandacht voor doven in Oost Afrika. Ik lever binnenkort twee projecten, te weten "Project Doven Rwanda" en Project Tweektalig Onderwijs Doven Pantandi Arusha". Ik hoop van harte dat in Nederland een draagvlak is voor de financiering en inzet van doven in Oost Afrika. Een idee dat ze zich wel kunnen redden zonder onze ondersteuning is een misvatting, want ze zijn niet in staat met hun "gesmoorde gebaren" signalen door te geven over het schrijnende isolement waarin ze verkeren en ze daaruit willen kruipen. Veel Afrikaners dachten dat dove mensen geen hulp nodig hebben omdat ze toch kunnen lopen.

Drs. Johan B. Wesemann

October 2008

- Kika Meereboer is ook doof en heeft 9 maanden als vrijwilliger in Morongoro gewerkt bij dove kinderen via de Stichting Tanzatoto. Haar taak bestaat onder meer uit het ontwikkelen van het lesmateriaal. Ook heeft zij dramagroep met een aantal dove spelers opgezet